

N. Landman ⁰

In discussies over de plaats die de Islam in Nederland zou kunnen innemen, wordt nogal eens gepleit voor erkenning van de religieuze organisaties van de moslims als Islamitische kerkgenootschappen. Daar wordt tegen ingebracht, dat Nederland niet zoiets kent als officieel erkende kerkgenootschappen, die op grond van die erkenning bepaalde privileges zouden hebben boven andere godsdienstige groeperingen. Toch kent de Nederlandse wet de figuur van kerkgenootschap en bezitten kerkgenootschappen rechtspersoonlijkheid. In het Burgerlijk Wetboek neemt het kerkgenootschap een bijzondere positie in, omdat hen een hoge mate van autonomie wordt toegekend.

Ten aanzien van Islamitische organisaties kunnen we echter constateren, dat deze vrijwel alle aan het rechtsverkeer deelnemen als stichtingen of verenigingen, ook al dragen enkele ervan de woorden "Islamitisch kerkgenootschap" in hun naam.

Tegen deze achtergrond wil ik ingaan op de juridische structuur van de Islamitische organisaties in Nederland. Ik onderscheid daarbij vier aspecten:

1. De keuze voor een andere rechtspersoon dan die van "kerkgenootschap".
2. De keuze tussen de stichtingsvorm en de verenigingsvorm.
3. De statuten van de Islamitische organisaties.
4. De werking van deze statuten in de praktijk.

1 Geen Islamitisch kerkgenootschap?

Dat Islamitische organisaties de stichtings- of verenigingsvorm hebben, vindt zijn oorzaak niet in een principiële afwijzing aan Islamitische zijde van een kerkorganisatie, zoals wel wordt beweerd. De oorzaak moet worden gezocht in de ontstaansgeschiedenis van deze organisaties en in de onduidelijkheden over de figuur van kerkgenootschap in de Nederlandse wet.

Tot de oprichting van Islamitische stichtingen of verenigingen werd in de jaren zeventig doorgaans besloten naar aanleiding van zeer concrete situaties. Op korte termijn moest een rechtshandeling worden gepleegd,

⁰ N. Landman is onderzoeker in opleiding aan de Rijksuniversiteit Utrecht.

bijvoorbeeld de aankoop van een pand, waarvoor een rechtspersoon nodig was. Van een weloverwogen keuze tussen de diverse rechtspersonen was meestal geen sprake. De keus ging echter tussen de stichting en de vereniging. Dat over andere rechtspersonen, bijvoorbeeld die van kerkgenootschap, serieus is nagedacht, is mij niet bekend. En dat heeft weer te maken met de onduidelijkheid van dat begrip in de Nederlandse wetgeving.

Bij auteurs, die daar meer verstand van hebben dan ik, lees ik dat noch de wetgeving noch de jurisprudentie duidelijkheid verschaft over de betekenis van dat begrip, en dat er geen procedure bestaat die leidt tot de erkenning van een religieuze organisatie als "kerkgenootschap". De rechter moet in voorkomende gevallen beslissen of een bepaalde organisatie als kerkgenootschap kan gelden of niet. Voeg daar nog bij, dat het burgerlijk wetboek met betrekking tot het bestuur van kerkgenootschappen verwijst naar "hun eigen statuut" - dat in het geval van de Islamitische gemeenschappen nog afwezig was - en het is begrijpelijk dat bij de oprichting van Islamitische organisaties is gegrepen naar de juridisch duidelijke, en meer houvast biedende vormen van vereniging en stichting. En zo kregen Islamitische organisaties in Nederland juridisch niet dezelfde structuur als de kerken, maar veeleer als de plaatselijke biljartvereniging.

Ik constateer echter, dat Islamitische organisaties op tal van terreinen door de rechter, de overheid en de maatschappelijke instanties op dezelfde wijze worden behandeld als kerkgenootschappen, van harte of schoorvoetend. Of ze ook formeel als kerkgenootschap kunnen gelden, dan wel als "genootschap op geestelijke grondslag", is een vrij gecompliceerde kwestie, en wordt in de praktijk vaak in het midden gelaten. Enkele voorbeelden:

1. In 1986 heeft de Hoge Raad de verhouding tussen imam en Islamitische organisatie gelijkgesteld aan die tussen geestelijk verzorger en kerk, met alle gevolgen van dien voor de ontslagprocedure.

2. De Turks Islamitische Culturele Federatie werd in 1986 door de Minister van WVC erkend als genootschap op geestelijke grondslag in de zin van de Omroepwet, en verwierf daardoor zendtijd, zij het na lang en intensief lobbyen.

3. De bouw van de eerste Turkse moskee in Nederland werd gesubsidieerd door het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, in het kader van de Wet Premie Kerkenbouw. Als rechtspersoon fungeerde de Stichting Turkse Moskee.

4. In gemeenten in het zuiden des lands, waar een subsidieregeling bestaat voor de bedienaren van de godsdienst, zijn de betreffende regelingen van toepassing verklaard op de imams in dienst van de Islamitische organisaties ter plaatse.

5. In de Wet op de Openbare Manifestaties werd het oproepen tot het belijden van godsdienst of levensovertuiging - en daarmee de Islamitische *adhan* - gelijkgesteld met klokgelui. Het is daardoor

toegestaan, met dien verstande dat de gemeenteraad regels kan stellen met betrekking tot duur en geluidsniveau. Terzijde teken ik hierbij aan dat de meeste gemeentes dit tot dusverre zeer restrictief hebben toegepast, door de *adhan* slechts eenmaal per week toe te staan. Ze maken daarmee onderscheid tussen klokgelui en *adhan*.

6. Evenals kerken zijn ook moskee-organisaties vrijgesteld van betaling van onroerend goedbelasting over gebouwen bestemd voor de openbare eredienst.

Dit leidt tot de conclusie, dat de juridische structuur van de Islamitische organisaties geen achterstelling bij de kerken tot gevolg heeft, ook al is de juridische titel waaronder men valt niet altijd even helder.

2 Stichting of Vereniging?

Van de ruim 500 mij bekende Islamitische organisaties is bijna 60% een stichting. Een derde is een vereniging met volledige rechtsbevoegdheid. De overige hebben geen, of slechts een beperkte rechtsbevoegdheid. Voorzover men een bewuste keuze maakte voor hetzij de stichtingsvorm hetzij de vereniging, werd deze vooral bepaald door kwesties van controle en macht, waarbij de hamvraag was: moet het bestuur wel of niet kunnen worden afgezet door de achterban?

Als we kijken naar de *ontwikkeling* van de juridische structuur van de Islamitische organisaties, dan zien we een duidelijke tendens in de richting van de stichtingsvorm. Tot 1982 hielden het aantal Islamitische stichtingen en het aantal verenigingen elkaar in evenwicht. In 1988 was het aantal stichtingen anderhalf maal zo groot als het aantal verenigingen. Deze verschuiving naar de stichtingsvorm moet vooral op het conto van de Turks-Islamitische organisaties worden geschreven.

Ik wil hierbij twee opmerkingen maken. Deze ontwikkeling houdt in de eerste plaats verband met de uitkristallisering van tegenstellingen in de Islamitische gemeenschappen en in de tweede plaats met de opkomst van landelijke netwerken. Deze opmerkingen zal ik nader uitwerken.

Tegenstellingen binnen de Islamitische migrantengemeenschappen hebben er van meet af aan bestaan. Ik doel daarbij niet op het evidente onderscheid tussen Turken, Marokkanen, Surinamers, en andere etnische groepen, en evenmin op het confessionele onderscheid tussen soennieten en shiiten. Ik doel hier op tegenstellingen binnen de etnische groepen, die te maken hebben met tegenstellingen in het land van herkomst: uiteenlopende loyaliteiten jegens de religieuze autoriteiten, regionale verschillen, etc. Deze tegenstellingen stonden gemeenschappelijke religieuze vieringen, of gezamenlijke initiatieven tot moskee-vestiging niet in de weg. Ze speelden daarom een rol onder de bezoekers van een en dezelfde moskee, en leidden in het verleden pas tot botsingen, als er belangrijke beslissingen op stapel stonden, bijvoorbeeld over aansluiting

bij een landelijke koepel-organisatie, of het aantrekken van een imam. Dan werden latente conflicten manifest. Om slechts één voorbeeld te noemen: sterk uiteenlopende politieke overtuigingen en houdingen tegenover de Turkse overheid verhinderen Turkse moslims niet om schouder aan schouder de salat te verrichten. Maar als het aankomt op de vraag of er wel of niet een imam moet worden aangesteld die is uitgezonden door de Directoraat van Godsdienstzaken te Ankara, en die ambtenaar is van de Turkse staat, dan scheiden zich de wegen van verschillende groepen Turkse Islamieten.

Voor het verloop van dergelijke conflicten is verder nog relevant, dat de dagelijkse gang van zaken in een moskee vaak werd bepaald door een kleine groep, die geenszins een afspiegeling was van de participanten. Niet zelden betrof dit een homogene groep, behorend tot een van de religieuze stromingen uit het land van herkomst.

Tegen deze achtergrond is het verschijnsel van de moskee-coups te verklaren, waarmee een aantal Islamitische Verenigingen in het begin van de jaren tachtig te maken hebben gekregen. Een meerderheid van de bezoekers van de moskee zette het bestuur af, waardoor feitelijk een andere stroming de zeggenschap verwierf. Deze bestuurswisselingen hebben ertoe geleid, dat steeds meer besturen uit zelfbescherming een stichting oprichtten, om concurrerende groepen onder de moskee-bezoekers bij voorbaat de toegang tot de beleidsbepalende organen te beletten. De stichtingsvorm versterkte dus de positie van moskee-besturen in gepolariseerde situaties.

Deze ontwikkeling staat niet los van de opkomst van verschillende, rivaliserende overkoepelende verbanden op landelijk niveau. Twee grote verbanden van Turkse moskeeën zijn ertoe overgegaan om de verhoudingen tussen het landelijke bestuur en de plaatselijke aangesloten organisaties hiërarchisch te structureren. Het betreft de Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN), en de Islamitische Stichting Nederland (ISN). Beide hebben er met succes naar gestreefd plaatselijke organisaties formeel aan zich te binden. Bij beide is dat gebeurd door de oprichting van stichtingen op plaatselijk niveau, waarvan de bestuursleden worden benoemd door de landelijke stichting. De stichtingsvorm dient hier meer om de verticale relatie, dus die tussen landelijk orgaan en plaatselijke organisatie te reguleren, dan de horizontale relaties tussen de betrokkenen op plaatselijk niveau.

Deze twee factoren die de keuze voor de stichtingsvorm hebben gestimuleerd, te weten de uitkristallisering van tegenstellingen en de opkomst van landelijke organen, verklaren waarom vooral bij de Turks-Islamitische organisaties deze juridische vorm dominant is geworden: in deze gemeenschappen zijn het eerst en het duidelijkst religieus-politieke conflicten opgetreden en zijn tegenstellingen geïnstitutionaliseerd. Ook is onder hen het organisatie-proces op landelijk en internationaal niveau het verst gevorderd.

Bij de Marokkaanse en Surinaamse moslims kan daarentegen niet worden gesproken van een uitkristallisering van tegenstellingen onder de moskee-bezoekers. Bovendien hebben bij hen de betrekkingen tussen de diverse organisaties veelal een federatief en vrijblijvend karakter, waarbij de plaatselijke organisaties autonoom zijn.

We kunnen constateren, dat bij de Marokkanen de stichtingsvorm licht overheerst. Onder Surinaamse moslims, die in de periode tussen 1975 en 1984 ruim 40 Islamitische organisaties in het leven riepen, is vaak bewust voor de verenigingsvorm gekozen om de medezeggenschap van alle betrokkenen, en de autonomie van de plaatselijke organisatie zoveel mogelijk te waarborgen. Toch worden er ook onder hen de laatste jaren pogingen ondernomen bevoegdheden te concentreren bij een landelijk orgaan. Daartoe worden net als bij de Turkse moslims op plaatselijk niveau stichtingen opgericht, die statutair worden gebonden aan het landelijke orgaan.

3 De statuten van de Islamitische organisaties.

Aan de statuten van veel Islamitische organisaties is goed te merken, dat ze zijn opgericht om bepaalde rechtshandelingen te kunnen verrichten, en niet zozeer om de inrichting van het bestuur te reguleren. Het is opvallend hoe weinig moeite er is gedaan om het bijzondere karakter van deze organisaties erin tot uitdrukking te brengen. De tekst van veel statuten doet vermoeden, dat de notaris niet veel meer heeft gedaan dan een model-exemplaar, of de statuten van een willekeurige andere organisatie ter hand te nemen en daarin de gewenste naam en een summier geformuleerde doelstelling in te vullen. Een voorbeeld van zo'n doelstelling is: "Het stimuleren, coördineren, en uitwisselen van religieuze, sociaal-kulturele, recreatieve en maatschappelijke activiteiten en het onderhouden van contacten met andere organisaties". In andere gevallen zijn eenvoudigweg de statuten van een naburige of verwante Islamitische organisatie overgenomen, zonder na te gaan of de tekst aansloot bij de plaatselijke stand van zaken. Zo werden aan het begin van de jaren tachtig tientallen Turks-Islamitische stichtingen opgericht met als doel de coördinatie tussen in Nederland gevestigde verenigingen, instellingen en andere organisaties, die de bevordering van de Islam nastreven. Feitelijk betrof het geen coördinerende organisaties, maar organisaties die op plaatselijk of wijkniveau opereerden. Ik ben een geval tegengekomen, waarbij zelfs was verzuimd om de plaatsnaam overal waar nodig aan te passen, waardoor het statutaire doel van een Amersfoortse stichting luidt: het bevorderen van de contacten der moslims in Amsterdam!

Anderzijds kunnen we onder de Islamitische stichtingen en verenigingen een toenemende behoefte constateren om de formulering van de statuten, en eventueel huishoudelijke reglementen, beter te laten aansluiten op de identiteit van de organisatie en op de gewenste inrichting van het

bestuur. Het eerst was deze behoefte merkbaar onder de Surinaamse Moslims, die vaak op originele wijze hun doelstellingen formuleerden, en tevens de verschillende organen van de vereniging of stichting statutair vastgelegde bevoegdheden gaven. Maar ook houden sommige Turkse en Marokkaanse moskee-organisaties zich thans serieus bezig met de formulering van hun statuten. Het heeft daarom zin nader te bezien welke zaken men daarin tot nu toe heeft vastgelegd.

1. Dan kan in de eerste plaats worden gedacht aan *betrekkingen met andere Islamitische organisaties* in binnen- en buitenland. Ik heb reeds gewezen op de gecentraliseerde structuur van enkele Turks-Islamitische stromingen, waarbij de plaatselijke stichtingen bij benoeming van bestuursleden of anderszins zijn gebonden aan de besluiten van een landelijke stichting. Het zal duidelijk zijn dat er nog tal van andere bindingen met zusterorganisaties of overkoepelende verbanden in de statuten tot uitdrukking kunnen worden gebracht.

2. In de tweede plaats komen we formuleringen tegen, die niet zozeer een juridische, als wel een *symbolische betekenis* hebben voor de betrokkenen.

Dit kan zijn een inleidende formule, zoals: "De Almachtige God zij geloofd en geprezen, die vergevingsgezind, welwillend en vol mededogen is, waard aanbeden te worden, en de Heilige Profeet Mohammed (vrede zij met Hem) is de laatste van zijn goddelijke boodschappers". Het kan ook bestaan uit de verklaring, dat de stichting wordt opgericht "in de naam van Allah, de meest Liefdevolle, de meest Barmhartige". Of het is een verwijzing naar de grondslag van de organisatie: men verklaart zich te baseren op de Koran en de Hadith, of men zegt te behoren tot de Ahl as-Soennat wa 'l-Jama'at, ofwel de orthodoxe soennitische Islam.

3. Deze formuleringen krijgen een meer dan symbolische betekenis, wanneer het accepteren ervan criterium is voor het lidmaatschap of het bekleden van bestuursfuncties. Daarmee komen we bij het derde aspect, dat Islamitische organisaties in hun statuten wensen vast te leggen: *criteria voor lidmaatschap*. Verschillende Surinaamse moskee-organisaties hebben formules in de statuten opgenomen die nadrukkelijk ten doel hebben sympathisanten van de Ahmadiya beweging van lidmaatschap uit te sluiten: "Bestuursleden kunnen alleen zijn Soennie Moslims, (...) die een pretendent op het profeetschap en diens volgelingen als niet-moslims beschouwen...". Omgekeerd eisen organisaties van de Ahmadiya beweging van hun leden, dat zij instemmen met hun interpretatie van de Islam.

De meerderheid van de Islamitische verenigingen trekt de kring echter ruim: lid kunnen worden meerderjarigen die de Islamitische godsdienst belijden.

4. Terwijl standaard-statuten meestal slechts de bevoegdheden van de Algemene Ledenvergadering en het bestuur vastleggen, hebben sommige Islamitische organisaties ook de *taken en samenstelling van andere lichamen* vastgelegd. Dit kan gaan om een Raad van Advies, die het dagelijks bestuur terzijde staat. Soms worden de taken, de bevoegdheden en de wijze van benoeming van de imam in de statuten geregeld. In enkele Islamitische organisaties is een speciale plaats ingeruimd voor een commissie, die pastorale en liturgische taken uitvoert. Een opvallende trek bij Surinaamse Islamitische organisaties is, dat deze vaak een geestelijk leider hebben aangesteld, die toezicht houdt op de organisatie. De bevoegdheden van deze persoon zijn vaak zeer groot, doordat zijn adviezen voor de organisatie bindend zijn.

Uitgewerkte statuten, waarin de bevoegdheden van vele personen en lichamen tegen elkaar zijn afgewogen, zijn vooralsnog schaars. Dit wijst er enerzijds op, dat de organisatie van de Islam in Nederland nog in een beginfase verkeert, en anderzijds, dat niet alle bestaande organisatiepatronen ook in de statuten worden weerspiegeld.

5. Islamitische organisaties hebben in hun statuten hun *doelstellingen* en de daartoe te gebruiken *middelen* geformuleerd. We zien hierin een ontwikkeling van bleke en algemene formuleringen, die met lichte wijzigingen op een bridge-club zouden kunnen worden toegepast, naar meer specifiek geformuleerde doelstellingen en een brede etalering van voorgenomen activiteiten. De betreffende artikelen dienen vooral om zich op een bepaalde manier te presenteren aan de buitenwereld. Ze zijn het uithangbord van de organisatie.

Naast religieuze doelstellingen wordt veel nadruk gelegd op sociale en culturele. Bij de opname van dergelijke clausules spelen subsidie-technische overwegingen een rol. Omdat de gemeentes bij de verdeling van subsidies voor organisaties van minderheden religieuze organisaties plegen uit te sluiten, kunnen deze hun sociaal-culturele activiteiten niet genoeg benadrukken.

Ook de vermelding van de emancipatie van de vrouw in de doelstellingen van sommige Islamitische organisaties moet worden beschouwd als een poging om de houding van de Nederlandse instanties te beïnvloeden. De voorgenomen activiteiten van de meeste Islamitische organisaties blijken zich voornamelijk op hun eigen achterban te richten, maar af en toe komt ook de relatie met andersgelovigen, of met de Nederlandse samenleving ter sprake. Meestal is dit gesteld in termen van wederkerigheid: het bevorderen van onderlinge contacten of het versterken van samenwerking en wederzijds respect. Slechts enkele Islamitische organisaties in Nederland hebben een missionaire doelstelling ten opzichte van de niet-moslims in hun statuten opgenomen.

6. Wat we opvallend weinig aantreffen, is een verwijzing naar de

Islamitische wet, de shari'a. Slechts bij enkele als zeer orthodox bekend staande organisaties zijn clausules in de statuten opgenomen, die bepalen dat bestuursleden die in strijd met de koran, hadith en fiqh handelen, worden afgezet. Hoewel men mag aannemen, dat het voor de meeste moslims als vanzelfsprekend geldt, dat hun organisatie conform de shari'a wordt bestuurd, komt dat niet of nauwelijks tot uitdrukking in de statuten.

Samenvattend: De formulering van de statuten van Islamitische organisaties wordt door leiders van de Islamitische gemeenschappen in Nederland in toenemende mate serieus genomen, niet slechts om op een bepaalde manier naar buiten te treden, maar ook om verhoudingen tussen de organisaties onderling vast te leggen, en om de inrichting van het bestuur te reguleren. De wijze waarop, en het tempo waarin men de organisatie structureert en formaliseert, lopen sterk uiteen.

4 De werking van deze statuten in de praktijk.

De discussie over de rechtspersoon, en de invulling van de statuten is voor de doorsnee moslims in Nederland een "ver-van-mijn-bed-show". Zelfs een deel van de bestuurders van Islamitische organisaties is niet of nauwelijks op de hoogte van de juridische vorm van de organisatie waarover ze verantwoordelijkheid dragen. Dit heb ik in interviews herhaaldelijk kunnen vaststellen. De juridische vragen m.b.t. de institutionalisering van de Islam in Nederland zijn voor het besef van de Moslims niet de meest brandende vragen. In het algemeen worden financiële problemen en zorg over de ontwikkeling van de tweede en derde generatie als veel urgenter zaken ervaren.

Ook als de rechtspersoon eenmaal is gekozen, en de akten gepasseerd, blijkt de werking van de statuten als regulator van besluitvorming in een deel van de organisaties zeer beperkt. De juridische structuur functioneert dan vooral voor de externe contacten. Voor de interne besluitvorming heeft men ongeschreven procedures, en gezagsdragers die geenszins dezelfde hoeven te zijn als de bestuursleden, die men bij de Kamer van Koophandel heeft opgegeven. Ik herhaal: dit geldt voor een deel van de organisaties. Het geldt vooral in die gevallen, dat men bij de formulering van statuten zich weinig moeite heeft getroost om aan te sluiten bij de feitelijk bestaande besluitvormingsprocedures.

Na deze relativerende opmerkingen stel ik toch vast dat bepaalde clausules in de statuten van Islamitische organisaties hun uitwerking niet missen. De statutaire band van de meeste Turks-Islamitische organisaties met een van de landelijke koepel-organisaties heeft een zekere duidelijkheid en stabiliteit gecreëerd. Radicale koerswijzigingen van de plaatselijke organisatie zijn er bij voorbaat door uitgesloten. De financiële administratie van vele Islamitische organisaties wordt geleidelijk verbeterd en in overeenstemming gebracht met de

voorschriften in de statuten. Ook de ledenadministratie wordt langzamerhand verbeterd. Zo'n ledenadministratie bleek in conflictsituaties van essentieel belang. In de jurisprudentie komen enkele gevallen voor, waarin twee groepen personen beide claimden het rechtmatige bestuur van een Islamitische vereniging te zijn. De rechter kon niet anders dan een zorgvuldige reconstructie te maken van de gevolgde besluitvormingsprocedures en de geldigheid van alle besluiten aan de statuten en het huishoudelijk reglement te toetsen. Daarbij speelde ook de deugelijkheid van de ledenadministratie een rol van betekenis.

Overigens is het simpele feit dat dergelijke conflicten aan de rechter werden voorgelegd een aanwijzing voor het ontbreken van adequate arbitrage in eigen kring.

Conclusies en aanbevelingen.

Met de voortschrijding van de institutionalisering van de Islam in Nederland groeit de behoefte aan juridisch adequate vormgeving van de organisaties. Met name de externe contacten, maar ook interne conflicten dwingen Islamitische organisaties tot duidelijke afspraken over besluitvormingsprocedures, over bevoegdheden van bestuurders, en over vertegenwoordiging. De behoefte neemt toe om die afspraken schriftelijk vast te leggen, onder meer in de vorm van statuten en reglementen. Het verdient aanbeveling dat het notariaat hierop inspeelt door in voorkomende gevallen de diverse lichamen die in de Islamitische organisaties functioneren in kaart te brengen, en bij de formulering van de statuten in nauw overleg met de betrokken moslims de bevoegdheden van die lichamen vast te stellen. Algemene richtlijnen zijn hier niet te geven, vanwege de heterogeniteit van de Islamitische gemeenschap hier te lande. Vanzelfsprekend is deze taak eenvoudiger voor plaatselijk autonome Islamitische organisaties, dan voor die welke deel uitmaken van een landelijk of zelfs internationaal verband, en die dat ook juridisch willen vastleggen.

De opbouw van een landelijke structuur is het verst gevorderd onder de Turkse Islamitische organisaties die met de Turkse overheid samenwerken. Onder toezicht van een landelijke stichting fungeren zo'n 80 plaatselijke afdelingen met uniforme statuten. Voorzover deze een pand in eigendom hebben verworven, is dat overgedragen aan het landelijke orgaan. Er zijn standaardprocedures ontworpen voor de aantrekking van imams uit Turkije. De *zakat al-fitr*, de giften aan het eind van de Ramadan, worden aan het landelijke orgaan doorgespeeld terwille van een doelmatige besteding. Al met al kunnen we hier concluderen dat er een samenhangend geheel van organisatie-patronen op religieuze grondslag ontstaat, dat zich het best laat vergelijken met de grotere kerkgenootschappen in Nederland. Wat echter ontbreekt is zo iets als een kerkorde, waarin afspraken en regelingen op diverse terreinen en

tussen de diverse organen op consistente wijze zijn samengebracht. Daarmee kom ik terug op de titel van dit betoog: kerkgenootschap, stichting of vereniging? We hebben geconstateerd, dat de stichtingsvorm de meest gekozen juridische vorm is voor organisatie op Islamitische grondslag, op enige afstand gevolgd door de vereniging. We hebben ook geconstateerd, dat Islamitische organisaties vaak impliciet als kerkgenootschap worden behandeld, en anders wel als genootschap op geestelijke grondslag. Vooralsnog lijkt het erop, dat de Moslims in Nederland hier goed mee kunnen leven. Als men maar niet wordt uitgesloten van privileges van de kerkgenootschappen, is de juridische titel waaronder men valt van ondergeschikt belang. De verplichtingen die het Burgerlijk Wetboek aan stichtingen en verenigingen oplegt hebben tot nu toe eerder stimulerend dan belemmerend gewerkt op Islamitische organisatievorming.

Het voornaamste knelpunt ligt bij de keuze tussen de stichting en de vereniging. Omdat de vereniging als een te onstabiele structuur wordt ervaren - men vreest overname van de organisatie door een concurrerende groep - kiest men voor een stichting, waarvan het bestuur zichzelf aanvult. De hierdoor ontstane ondemocratische structuur sluit niet altijd aan bij de behoeften van de betrokken Moslims. Het ware aan te bevelen in de statuten van Islamitische stichtingen de mogelijkheden van medezeggenschap en controle op het bestuur uit te breiden. De stichtingsvorm als zodanig is daartoe flexibel genoeg.

Geciteerde Literatuur:

- Bakelen, F.A. van, *"De status van de imam in het Nederlandse arbeidsrecht"*, RIMO Groningen 2, 1984. pp. 45-73.
- Grinten, W.C.L. van der, *Vertegenwoordiging en Rechtspersoon*. Zwolle: Tjeenk Willink, 1986. - C. Asser's Handleiding tot de Beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, 6e druk.
- Jansen, J.J.G., *Inleiding tot de Islam*. Muiderberg: Coutinho, 1987.
- Koningsveld, P.S. van, *"De Islam in Nederland: no nonsense"*, Het neorealisme in de politiek. Borg, M.B. ter.; Leertouwer, L. (eds.). Baarn: Ten Have, 1987. pp. 75-95.
- Rutten, S., *Moslims in de Nederlandse rechtspraak*. Kampen: Kok, 1988.
- Schilfgaarde, P. van, *Rechtspersonen; algemeen deel*. Deventer: Kluwer, 1979, 2e druk.